

Südəbə Nuriyeva
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
muradsalamov733@gmail.com

MÜASİR İNGİLİS DİLİNİN LEKSİK LAYI VƏ LÜGƏT FONDUNUN İNKİŞAFINDA ROLU

Açar sözlər: dil, alınma sözlər, leksikologiya, terminologiya, lüğətçilik.

Key words: language, adoption, lexicology, terminology, composition of vocabulary.

Ключевые слова: язык, заимствованные, лексикология, терминология, составление словарей.

Dilin tarixi inkişaf dövrü ərzində müxtəlif dəyişikliklərə məruz qalması, həmçinin dilin insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində və müxtəlif ərazilərdə istifadə olunması səbəbindən olan lüğət tərkibindəki sözlər öz xüsusiyyətlərinə görə müxtəlif laylara bölünür. A.A.Reformatski dilin lüğət tərkibindəki sözləri aşağıdakı kimi təsnif edir:

1. Alınma sözlər;
2. Terminlər və ümumişlək sözlər;
3. İdiomatik və qeyri-idiomatik leksika;
4. Ekspressiv və qeyri-ekspressiv leksika;
5. Neytral və stilistik çalarlara malik leksika.

Hər bir dilin lüğət tərkibində milli sözlərlə yanaşı, başqa dillərdən alınmış sözlər də olur. Məsələn, ingilis dilinin lüğət tərkibinin çox hissəsi müxtəlif dövrlərdə müxtəlif dillərdən götürülmüş sözlərdən ibarətdir. Belə ki, ingilis dilinin lüğət tərkibində latın, fransız, skandinav, yunan dillərindən alınmış sözlər mövcuddur. Bu alınma sözlər ingilis dilinin lüğət tərkibinə iki yolla daxil olur: şifahi nitq (yəni birbaşa) yolu ilə və yazılı nitq (yəni dolaylı). Şifahi nitq ilə alınan sözlər müəyyən tarixi dövrlərdə baş vermiş və bu sözlər tam assimilyasiya olmuş sözlərdir. Məs: inch, mill, street və s.

Yazılı nitq yolu ilə alınmış sözlərə isə bunları nümunə götürmək olar. Məs: communicue, belles-letters, mavi və s.

Bu sözlər öz yazılış və tələffüz formasını saxlamaqla, uzun və mürəkkəb proseslə qarşılaşmışlar. Bir dildən başqa dilə daxil olan sözlər həm də dəyişikliyə uğrayır, amma bəzi xüsusiyyətlərini saxlayırlar. Bəzən sözün yazılış və tələffüz forması (səslər, hərfilər) alınma mənşəli olduğunun göstəricisi

si ola bilər. İngilis dilində [v, dʒ] səsləri ilə səslənən sözlərin alınma mənşəli olmasının göstəricisidir. Məsələn: varse, zera-fransız sözləridir. Zinc-alman, jungle-hind sözüdür. Bunu demək lazımdır ki, hər bir sözün morfoloji strukturu və qrammatik formaları həmin sözün alınma olduğunu göstərir. Məs.: violan cello, bacterium. Bu sözlərdəki şəkilçilər onun alınma olduğunu bəlli edir. Sözlərin alınma olduğunu, həmçinin onların leksik mənalarnın köməyi ilə də müəyyənləşdirmək olar.

Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, xarici dillərdən yalnız sözlər deyil, həmçinin sözdüzəldici şəkilçilər də (məsələn, -able, -ment, ity, -age) alınır.

Bundan savayı ingilis dilinin lüğət tərkibinə idarəçilik ilə bağlı bir sıra sözlər daxil olmuşdur. Məs.: government, trainer, major, treaty, tax, royal, reason və s.

Milli sözlər də ingilis dilinin lüğət tərkibinə daxil olmuş və onun əsas hissəsini təşkil edir. Bu sözlərə nümunə olaraq, summer, winter, storm, rain, ice, ground, care, rest, lead, coal, iron, hat, shirt, shoe, make, meet, see, send, broad, deep, drive və s. German mənşəli sözləri göstərmək olar.

Terminlərin və ya elmi sözlərin müəyyən elm, bilik və mədəniyyət sahələrində istifadə olunan sözlər ilə birbaşa bağlılığı olmalıdır. Hər bir elm sahəsinin özünün işlətdiyi termini olmalıdır. Bu terminlərin əsas xüsusiyyəti onların reprezentativ funksiyaya malik olmasıdır. Reprezentativ funksiya tələb edir ki, termin aid olduğu anlayışı dəqiq, birmənalı, müstəqil ifadə etsin.

Terminlərdə çoxmənalılığa yol vermək olmaz. Bir termin bir neçə elm sahəsində ifadə edilə bilər, bu xüsusi peşə sahələrinə aid olduğu üçün həmin sahəni əhatə edir. Terminlər ədəbi lüğət tərkibinin xüsusişdirilmis hissəsidir. Terminlər geniş yayılmış elm sahəsi ilə bağlı olmaları səbəbindən daha çox insan kütləsinə aydın olurlar. Burada termin və professionalizmlər arasında müəyyən qarışıqlıqlar yaranır ki, bu sonrakı məqalələrdə aydınlaşdırılacaq. Dilin lüğət tərkibi daimi dəyişiklik vəziyyətindədir. Belə ki, sözlər mənalarnı dəyişir, bəzən dilin lüğət tərkibindən çıxır və istifadə olunmur. Yeni sözlər yaranır və onlar köhnələrinə tamamilə əvəz edir. Sözün nadir hallarda işlənməyə başlaması, sözün köhnəlmə prosesinin başlanğıcıdır. Bu cür sözlər "köhnəlməkdə olan sözlər" adlanır, yəni onlar tədricən ümumi istifadədən düşmək vəziyyətindədirlər. Bu sözlər arxaizmlər adlanır ki, onları tarixi sözlər qrupu ilə qarışdırmaq olmaz. Əgər hər hansı bir əşya artıq istifadə olunmursa onun adı tarixi sözə çevrilir. Tarixi sözlər istifadə olunmasa da, dildən heç vaxt yox olmurlar. Onların yaddan çıxmasına baxmayaraq, cəmiyyətin inkişafının müəyyən dövrünə aid olduqları üçün, ondan təcrid olunma bilməzlər. Tarixi sözlərə "geoman", mace, shiled, sword sözlərini mi-

sal göstərmək olar. Bu sözlərin sinonimləri yoxdur, lakin arxaik sözləri onların müasir sinonimləri əvəz edir.

Dilin tarixində hər bir dövr böyük sayda yeni sözlərin yaranması ilə müşahidə olunur. Bu sözlərin böyük bir hissəsi çox qısa müddətdən sonra yox olur. Bu sözlər xüsusi halda yalnız bir dəfə istifadə olunmaq üçün yaradılır və heç vaxt təkrarlanmırlar. Onlar müvəqqəti xarakterə malikdirlər. Xüsusi hal üçün yaradılmış yeni söz yalnız verilmiş halda istifadə olunmaq üçün nəzərdə tutulur. Bu cür sözlər şəkilçilərin əlavə edilməsi və ya bir neçə sözün birləşdirilməsi yolu ilə yaranırlar.

Elmin və sənayenin sürətli inkişafı nəticəsində yeni anlayışlar yaranır və bir çox hallarda bu anlayışları adlandırmaq ehtiyacı ortaya çıxır. Yeni anlayışların adlandırılması üçün yeni sözlər və ya "Neologizmlər" yaradılır. "Neologizmlər" mövcud olan sözə yeni adın və ya mənanın verilməsi və ya digər dillərdən yeni sözlərin alınması yolu ilə yaranırlar. İngilis dilində yeni sözlərə misal olaraq X-ray, laser, robotics, hyperspace və s. kimi sözləri göstərmək olar. İngilis dilində neologizmlərin aşağıdakı yaranma yolları var:

1. Dildə mövcud olan sözyaradıcı vasitələrin köməyi ilə yeni sözlərin yaranması;
2. Dildə mövcud olan sözlərə yeni mənaların verilməsi ilə;
3. Başqa dillərdən, sözlərdən sözlərin götürülməsi ilə;
4. Sözlərin qısaldılması ilə, məsələn, laser-light-Amplification by Stimulated Emission of Radiation.
5. İsimlərdən feillərin yaranması yolu ilə, məsələn. ship-to ship;

Bəzən neologizmlərin ifadə etdikləri anlayışlar, əşyalar, faktlar gündəlik həyatımıza o dərəcədə çox sıx daxil olur ki, onları ifadə edən sözlər müəyyən müddətdən sonra neologizm kimi qəbul olunmur. Bəzən isə cəmiyyətdə, texnikada, sənayedə baş verən köklü dəyişikliklər nəticəsində yeni anlayışları ifadə edən sözlər neologizm kimi qəbul olunmur, hətta köhnə sözə çevrilərək istifadədən düşür.

Bilirik ki, dil insanların müxtəlif yaradıcılıq sahələri ilə əlaqədar olan cəmiyyət məhfumudur və onun inkişafı daim özünün lüğət tərkibində əksini tapır. Leksika dilin tərkibinə aid olan bütün sözlərin birliyidir. Leksika dedikdə, dildə olan sözlərin hərtərəfli mənə çalarlığı başa düşülür. Leksikologiyanın predmedi hazırkı dilin lüğət tərkibidir. Dilin əsasını lüğət fondu ilə birlikdə ilin qrammatikası təşkil edir [1, s.220].

Lüğət fonduna daxil olan sözlər çox işlənir və uzun müddət ərzində dil fondundan çıxır. Amma dilin tərkibi daim inkişafdadır və daim dəyişir. Lüğət fondu tərkibində dəyişikliklər gec-gec olur. Hər sahədə inkişaf getdiyi

kimi, dilin leksikasında da o, öz əksini tapır. Dildə daxil olan sözlər dildən çıxan sözlərdən çox olduğu üçün deyə bilərik ki, dil daim zənginləşir. Bu yeni sözlər iki yolla lüğət tərkibinə daxil olur: alınmalar və söz yaradıcılığı ilə.

Söz yaradıcılığı, bunlar terminlərdir ki, ümumi anlayış bildirir. Bu anlayış altında müxtəlif yollarla dildə daxil olan və həmin müddət ərzində dildə inkişaf edən terminlər başa düşülür. Lüğət tərkibinə daxil olan sözlərdən o dildə danışan adamların hamısı eyni dərəcədə istifadə etmir. Hər bir adam, şəxs öz ixtisasından, təhsilindən, sənətindən asılı olaraq müəyyən miqdarda müxtəlif sözlər işlədir. Bu cəhətdən dilin ümumi lüğət tərkibi olduğu kimi, hər adamın bir-birindən fərqli olan özünəməxsus lüğət ehtiyatı var. Bir dildə danışan adamların hamısına məlum olan və hamı tərəfindən sisteməlik şəkildə işlədilən sözlər dilin əsas lüğət fondu adlanır. Lüğət fondu dilin lüğət tərkibinin bir hissəsini, daha doğrusu onun özayını təşkil edir. Bu səbəbdən əsas lüğət fondunda onu dilin lüğət tərkibindən fərqləndirən və ya birləşdirən bir sıra cəhətlər var: [2, s.538]

1. Əsas lüğət fondu lüğət tərkibinin inkişafında və söz yaradıcılığında mühüm rol oynayır. İstər düzəlmə və ya istər mürəkkəb sözlər əsas lüğət fonduna daxil olaraq şəkilçiləri artırmaqla və ya həmin sözlərin birləşməsi ilə əmələ gəlmişdir. Məsələn: seçici-seçmək; əvəzlik-əvəz; ad-adlıq; on iki mərtəbəli-on iki mərtəbə və s.

2. Dilin lüğət tərkibi arası kəsilmədən inkişaf edib artdığı kimi, əsas lüğət fondu da inkişaf edib artır. Zaman keçdikcə, xalqın mədəni səviyyəsi artdıqca lüğət tərkibində olan bir çox sözlərdən hamı istifadə etməyə başlayır və onlar, yəni bu sözlər dilin lüğət fonduna keçir.

Lakin lüğət tərkibinə daxil olan sözlər əsas lüğət fonduna keçməyə də bilər. Odu ki, sözlərin lüğət tərkibinə və oradan da onun əsas lüğət fonduna keçmə prosesi bütün sözlərdə eyni dərəcədə və eyni zamanda olmur. Elə sözlər vardır ki, onlar dilin lüğət tərkibinə daxil olur və onların lüğət fonduna keçməsi üçün heç bir ehtiyac hiss edilmir. Sözlərin qalan bir qismi isə ehtiyacdən sılı olaraq təcridən, bir qismi isə sürətlə lüğət fonduna keçir, dilin əsas lüğət fonduna daxil olan sözlərin əksəriyyəti qohum dillərin lüğət tərkibi ilə bir ümumilik təşkil edir. Bu cəhətdən əsas lüğət fonduna daxil olan sözlərin əksəriyyəti, öz tarixi etibarini, dilin daha qədim dövrlərini əks etdirir. Bu cəhəti nəzərə alaraq söz yaradıcılığında, o cümlədən, termin yaradıcılığında qohum dillərin lüğət tərkibindən istifadə etmək, bütün sahələr üzrə terminologiyamı inifkasiya etmək daha düzgün, daha elmi və məqsədəuyğundur. Bu əlbəttə xüsusi simpozium və konfranslarda öz həllini tapıb praktikada tətbiq edilməməlidir. Dilin lüğət tərkibinə daxil olan sözlərdən

eyni dərəcədə istifadə edilmir. Elə sözlər vardır ki, onlardan tez-tez, elə sözlər də vardır ki, az-az istifadə edilir. Bu cəhətdən ingilis dilinin lüğət tərkibinə daxil olan sözlər aktiv və passiv olmaq üzrə iki qismə ayrılır. Lüğətin aktiv qisminə xas lüğət fondunu təşkil edən bütün sözlər və ixtisasla əlaqədar olaraq, dilin ayrı-ayrı sahələrində istifadə edilən sözlər terminlərdir. Bu sözlər hamı tərəfindən istifadə edilməyə də, bu və ya digər ixtisas sahələrində çalışan insanlar bunlardan aktiv şəkildə istifadə edirlər.

Lüğətin passiv qisminə öz işlənmə gücünü itirmiş, köhnə ədəbiyyatda, lüğətlərdə qalmış və çox az adama tanış olan, eyni zamanda müəyyən münasibətlərlə əlaqədar dilə yenicə gəlmiş və hələ özünə möhkəm yer tapmamış sözlər daxil edilir. Belə sözlər müasir ingilis dili sistemindən və onun aktiv lüğət qismindən kənar qalır [3, s.208].

İngilis dilinin lüğət tərkibinin inkişafı, zənginləşməsi prosesi onun qayda-qanunlarına uyğun bir şəkildə davam etmiş və etməkdədir. Dil xalqın maddi və mənəvi mədəniyyətinin parlaq göstəricisidir. O, insanların əmək və ictimai fəaliyyəti ilə bilavasitə bağlıdır. Cəmiyyətdə inkişaf edən və dəyişən nə varsa, dərhal dildə öz əksini tapır. Dilin lüğət tərkibi daim artır və inkişaf edir: yeni yeni məfhumlar, yeni sözlər, yeni adlar tələb edir [4, s.160].

Lüğət tərkibinin zənginləşməsi söz yaradıcılığı prosesilə əlaqədardır. Sözyaratma dilin, onun özülünü təşkil edir. Dildə "sözyaratma" məfumu sinxron və diaxron aspektlərdə işlənilir. Diaxron sözyaratmada törəmə sözlərin hansı vasitələrin köməyi ilə yarandığı araşdırılır. Sinxron sözyaratmada isə söhbət törəmə sözlərin derivasion (sözyaratmada) mənasının hansı vasitələrlə ifadə olunmasından gedir. Sinxron sözyaratmada dildəki vahidlərin bir-birinə münasibətini, diaxron sözyaratmada isə bir vahidin digər vahidlərdə keçməsinə öyrənir. Dilin lüğət tərkibinin keyfiyyət baxımından zənginləşməsi sözün semantik strukturunun da dəyişməsindən asılıdır. Sözlərin mənasının dəyişməsi dilin tarixində tez-tez baş verən hadisədir. Mənanın dəyişməsi geniş anlayışı ifadə edən mənanın dəyişərək daha dar və ya xüsusi anlayışı ifadə etməsidir. Bunu əsasən Fransız dilindən alınmış sözlərin mənasında daha aydın görmək olur. Beləki, ingilis dilinin zənginləşməsi həmin dilin söz yaradıcılığı ilə deyil, həmçinin başqa dillərdən alınmalar vasitəsilə də həyata keçirilir. Bunlar, yəni alınmalar dilin lüğət tərkibinə müxtəlif yollarla daxil ola bilər, müxtəlif dillərdə özünü müxtəlif formada göstərir. Bu mövzuya gələn məqalələrdə toxunacağıq.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Antuşkina, Q.B., Afanasyeva, O.V., Morozova, N.N. Leksikologiya anqlis-kovo yazıka. – Moskva: Nauka, 1985, 220 s.
2. Rəcəbov, Ə.Ə., Hacıyeva, Z.C. Dilçilik tarixi. – Bakı: Maarif, 1998, 538 s.
3. Nuriyeva, S.H. İngilis dilinin lüğət fondunun zənginləşməsi və onun inkişaf perspektivləri. – Bakı: -2018. İSN. (978-9952-473-43-8), 208 s.
4. Rəcəbov, Ə.Ə. Dil, Şüur, cəmiyyəti, tarix. – Bakı: Azərnaşr, 1993, 160 s.

Sudaba Nuriyeva

Summary The Lexical Layer Of Modern English and its Principles in Enrichment Processing

The article is devoted to the lexical layer of Modern English and its principles in enrichment processing. As to the influence of various changes during the historical development of the English Language and its usage in different spheres of the human life, English vocabulary is divided into various layers due to the characteristics of the words, word-phrases. The division of different layers has positive influence on development of the English language and always plays a great role in its enrichment processing as well.

Судабa Нуриева

РЕЗЮМЕ Лексический слой современного английского языка и принципы его обогащения

Статья посвящена лексическому слою современного английского языка и его принципам обработки по обогащению. Что касается влияния различных изменений в ходе исторического развития английского языка и его использования в разных сферах жизни человека, то английская лексика делится на различные слои в зависимости от особенностей слов, словосочетаний. Разделение на разные слои положительно влияет на развитие английского языка, а также всегда играет большую роль в его обогащении.

Rəyçi: fil.f.d., dos. F.Allahverdiyeva
Redaksiyaya daxil olma: 16.04.2021
Təkrar işlənməyə göndərilmə: 20.04.2021
Çapa qəbul olunma: 03.05.2021